

ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Қайрат АБУОВ* *ҚР Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы Дипломатия институтының докторанты, Астана, Қазақстан abuov1980@mail.ru*

Айболат ДАЛЕЛХАН *PhD докторы, қауымдастырылған профессор м.а., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан dalelkhan@gmail.com*

Камилла ШЕРЬЯЗДАНОВА *PhD докторы, ҚР Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы Қолданбалы зерттеулер институтының мемлекеттік саясатты талдау секторының жетекші ғылыми қызметкері, Астана, Қазақстан kamilla_sheryazdanova@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5419-1138>*

Қолжазбаның редакцияға түскен күні: 12/12/2022

DOI: 10.52123/1994-2370-2022-980

ӨОЖ 327.3

ГТАХТК 11.25.67

Аңдатпа. Мақалада Орталық Азия аймағы қауіпсіздік жүйесіне талдау жасалған. Өңірлік қауіпсіздікті қамтамасыз ету барысында жасалып жатқан іс-әрекеттер мен тұжырымдамалық пайымдар сарапталып, аймақта ортақ қауіпсіздік жүйесінің қалыптасу барысы қарастырылады. Автор өз зерттеу жұмысында аймақ елдерінің ұлттық қауіпсіздіктерін қамтамасыз етуде ұстанатын қағидаттарын талдай келе, ортақ ұстанымға бастар мүдделерді айқындауға тырысқан. Орталық Азиялық қауіпсіздік жүйесін қалыптастыруға әсер ететін сыртқы факторлардың бірегейі «ауған факторы» да кеңінен қарастырылған. Сонымен қатар, посткеңестік кеңістікте орын алып жатқан геосаяси күрделі құбылыстар мен шиеленістердің аймақ елдерінің жекелеген қауіпсіздіктері мен жалпы өңірлік қауіпсіздік жүйесінің қалыптасу үдерісіне тигізіп отырған әсерлері де талданған.

Түйін сөздер: қауіпсіздік жүйесі, Орталық Азия қауіпсіздігі, ауған факторы, талибан, халықаралық терроризм.

Abstract. The article analyzes the security system of the Central Asian region. In the process of ensuring regional security, actions and conceptual ideas are analyzed, and the process of formation of a common security system in the region is considered. In his research, the author analyzed the principles of regional countries in ensuring their national security, and tried to identify common interests. The "Afghan factor", which is unique among the external factors influencing the formation of the Central Asian security system, is widely considered. In addition, the impact of complex geopolitical events and tensions in the post-Soviet space on individual security of the countries of the region and the process of formation of the general regional security system is also analyzed.

Keywords: security system, Central Asian security, Afghan factor, Taliban, international terrorism.

Аннотация. Данная статья посвящена системе безопасности Центральноазиатского региона. В процессе обеспечения региональной безопасности анализируются действия и концептуальные идеи, процесс формирования общей системы безопасности в регионе. В своем исследовании автор проанализировал принципы стран региона в обеспечении своей национальной безопасности, попытался выявить общие интересы. Широко рассматривается «афганский фактор», являющийся уникальным среди внешних факторов, влияющих на формирование системы безопасности в Центральной Азии. Кроме того, выявлено влияние сложных геополитических событий и напряженности на постсоветском пространстве на индивидуальную безопасность стран региона и процесс формирования общерегиональной системы безопасности.

Ключевые слова: система безопасности, безопасность Центральной Азии, афганский фактор, талибы, международный терроризм.

Кіріспе

Орталық Азияның қауіпсіздік жағдайы, әсіресе жаһандану үдерісінің жеделдеуі жағдайында, субөңірлік, өңірлік және жаһандық факторларды ескеруді

талап етеді. Бүгінгі таңда Орталық Азияда трансформация процесі оның аумағында орналасқан мемлекеттердің өмірі мен қызметінің барлық салаларына әсер етті.

* Хат-хабарларға арналған автор: Қ. Абуов, abuov1980@mail.ru

Ұжымдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесі шеңберінде Орталық Азия қауіпсіздік жүйесін трансформациялау перспективалары өңірлік және Халықаралық ұйымдарға қатысушы Орталық Азия мемлекеттері қол қойған өңірлік шарттармен айқындалады. Бүгінгі таңда бар тәуекелдерді, сын-қатерлер мен қауіптерді анықтаған әрбір мемлекеттің ұлттық мүдделерінен аймақтың өңірлік қауіпсіздік жүйесі түзіледі. Қазіргі уақытта Орталық Азияда аймақтық қауіпсіздік жүйесі бар ма? Егер бар болса, онда ол неге негізделеді және ол қалай көрінеді? Аталмыш сұрақтардың қазіргі посткеңестік кеңістікте орын алып жатқан күрделі геосаяси толқыныстар және халықаралық қатынастарда қалыптасып отырған алмағайып өзгерістер негізінде өзектілігі арта түскені анық. Бұрынғы кеңестік мемлекеттер арасында орын алып жатқан шиеленістер мен жанжалдар Орталық Азия мемлекеттерінің өздерінің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесіне ерекше мән беруге мәжбүрлеп отарғаны да анық. Орталық Азия елдерінің сыртқы жағымсыз факторлардан қорғануда ортақ ұстаным қалыптастыруға қаншалық ынталы әрі осы бағытта қандай әрекеттер жасалуда деген сұрақтар өңір елдерінің бәрінде күн тәртібінде тұратын мәселе.

Методология

Зерттеу жұмысында алдыға қойылған мақсат-міндеттерге қол жеткізу үшін келесідей тәсілдер пайдаланылды: Орталық Азия елдерінің ұлттық қауіпсіздік туралы пайымдарын нақтылауда тарихи-өркениеттік сараптау тәсілі кеңінен қолданылды. Аймақтық қауіпсіздік жүйесінің басты ұстанымдары мен құрылымдық ерекшеліктерін зерттеуде құрылымдық талдау тәсілімен қатар, жүйелеу тәсілі де кеңінен қолданылды. Сонымен қатар, қазіргі қалыптасып отырған күрделі геосаяси жағдайлардың Орталық Азиялық қауіпсіздік жүйесіне әсерін және оның болашақтағы бейнесін болжауда кейбір әлемдік зерттеу орталықтарының есептері мен баяндамаларына контент сараптама да жасалды.

Зерттеу нәтижесі

Біздің ойымызша, бұл жүйе қазіргі кезде өзінің түпкілікті қалыптасу сатысында. Бұл өңірдің әскери-саяси,

әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығына кепілдік беруге арналған өңірлік қауіпсіздіктің күрделі жүйесін қалыптастырудың басталғанын айғақтайды.

Әрине, Орталық Азияда аймақтық қауіпсіздік жүйесін құру белгілі бір қиындықтарға тап болды және оның объективті себептері бар. Мысалы, Орталық Азия елдерінің ұлттық қауіпсіздігіне төнетін қауіптер, сын-қатерлер негізінен өңірлік сипаттағы проблемаларға байланысты. Олардан болатын қауіптер, қолайсыз жағдайларда аймақта дағдарыстық жағдай туғызуы мүмкін. Кез келген мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі оның саяси жүйесіне байланысты. Бұл ұлттық мүдделерді анықтауға және сыртқы саяси басымдықтарды таңдауға әсер ететін Орталық Азия мемлекеттеріндегі саяси жүйелердің қолданыстағы модельдері. Аймақтағы қауіпсіздіктің өзгеруі олардың сапалы өзгеруін білдіреді, нәтижесінде бұрынғы сын-қатерлер мен қауіптер жаңа сапаға ие болады, өзгереді және мүлдем басқа формада көрінеді.

Қазіргі әлемнің сын-қатерлері мен қауіптерінің артуы жағдайында ұлттық және мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесі бірінші кезектегі маңызға ие. Әлемдік геосаяси ахуалдың серпінді өзгерістері әлемдік қоғамдастықтың қауіпсіздік проблемаларына, әсіресе Орталық Азиядағы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге деген қызығушылығының ұдайы өсіп келе жатқанын айғақтайды. Мұнда бұл мәселе ерекше геосаяси, экономикалық және әлеуметтік сипатқа ие. Себебі ол ішкі және сыртқы сын-қатерлер мен қауіптердің көп деңгейлі әсерімен күрделене түседі. Орталық Азия елдері, әлемнің басқа өңірлері сияқты, қазіргі жағдайда ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелеріне ерекше қызығушылық танытып отыр. Өйткені олардың егемендігінің баяндылығы аталған сын-тегеуріндерге берілетін нақты жауаптарға тікелей байланысты болып келеді.

Е.А. Коровайдың пікірінше мемлекет саяси, экономикалық, әлеуметтік, рухани ішкі жүйелерден тұратын біртұтас әлеуметтік организм екені белгілі. Олардың әрқайсысында материалдық және рухани құндылықтарға қайшы келетін мүдделер жүйесі бар. Бұл қарама-қайшылықтар тек қарым-қатынас саласы, ішкі жүйелер үшін

ғана емес, жалпы елдің қауіпсіздігі үшін де қауіп көздерін қалыптастыруға әкелуі мүмкін. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің тұтас жүйесін қалыптастыру процесі күрделі және ұзақ болып табылады. Ал оның ең маңызды шарты тұрақтылық болып табылады (*Коровай, 2011*).

Бұл елдегі нақты және күрделі ішкі саяси жағдайға, оның геосаяси жағдайының айтарлықтай өзгеруіне ғана емес, сонымен бірге, ең алдымен, ұлттық қауіпсіздікті ұтымды қамтамасыз ету проблемасының күрделілігіне байланысты. Ұлттық қауіпсіздік ішкі және сыртқы саясаттың мақсаттарына қол жеткізуге ықпал ететін мемлекеттің қолайлы геосаяси жағдайынсыз тұрақты бола алмайды (*Кателевский, 2005*).

Зерттеуші И.В. Деминнің пікірінше «осы жүйенің құрамдас бөліктерінің біріне болатын қауіп белгілі бір дәрежеде қоғамның өміріне әсер етіп, әлеуметтік және экономикалық сипаттағы жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін». «Қауіпсіздік» ұғымы барлық ықтимал көздерді анықтауды, жүйелеуді, бағалауды және қауіп параметрлерін белгілеуді қамтиды (*Демин, 2009*). Ұлттық қауіпсіздіктің маңызды құрамдас бөлігі саяси қауіпсіздік болып табылады (*Анарбеков, 2009*).

Саяси қауіпсіздікті анықтаудың көптеген тәсілдері бар және ең кең тараған анықтама түрі: «саяси қауіпсіздік – бұл мемлекеттердің ұлттық мүдделеріне нұқсан келтіруі мүмкін факторларды анықтау, жолын кесу шараларының жиынтығы» (*Серебрянников, 1997*).

Қауіпсіздікті өзгертудің жағдайы мен болашағы аймақтық қатар өмір сүру жүйесінің өзгеруімен қатар жүретіні анық. Осы себепті аймақ елдеріндегі ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің барлық архитектурасын қайта қарау қажет. Осылайша, қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесін түрлендіру оны оңтайландыруды, икемділік пен тиімділікті арттыруды, елеулі қауіп-қатерлер туындаған жағдайда тұрақтылықты қамтамасыз етуді көздейді.

Орталық Азия мемлекеттерінің өзіндік ерекшеліктері мен мүдделерін ескере отырып, Тәуелсіз Мемлекеттер өздерінің ұлттық қауіпсіздігіне қауіп төндіретін саяси, әскери және экономикалық салаларда бірқатар проблемаларға тап болғанын, оларды қысқа және шектеулі мерзімде шешу қажет болғанын атап өткен жөн. Олардың ішіндегі ең маңыздысы ұлттық

және аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету болды.

Орталық Азия елдеріндегі трансформациялық процестің айрықша ерекшеліктерінің бірі – ішкі бірлікті нығайту және жаңа трансұлттық сын-қатерлер мен қауіп-қатерлерге қарсы тұру болды.

Орталық Азия аймағының қауіпсіздік жүйесі туралы сөз қозғалғанда ең бірінші кезекте ауған факторы тілге тиек етілері сөзсіз. Тәуелсіздік алғаннан кейін аймақ елдері Ауғанстанмен жеке мемлекеттік шекараларын орнатты. Бұл өз кезегінде есірткінің басым бөлігі өндірілетін, саяси тұрғыдан тұрақсыз, қарулы қақтығыстар үздіксіз орын алып тұратын елдің іргелес жатқан елдерге радикалды, фундаменталистік және экстремистік сипаттағы дәстүрлі емес діни ағымдардың таралуына ықпалы етері анық. Ауғанстан есірткі өндірісі бойынша көш бастап тұрғаны белгілі және бұл процесс тек аймақтың ғана емес, әлемнің қауіпсіздігіне де кері әсерін тигізеді. Негізгі қауіп-есірткі заттарының заңсыз айналымы: есірткі траффигімен айналысатын топтар Ауғанстанның аймақтағы тұрақтылығына мүдделі емес. Олар террористік, экстремистік және сепаратистік топтармен тығыз байланыста болып келеді. Бұл топтарды аймақтағы жанжалды жағдайларды тудыру мақсатында қаржыландырады. Осылайша, Ауғанстан жаңа тәуелсіз мемлекеттердің ұлттық қауіпсіздігіне де, жалпы аймақтық қауіпсіздікке де нақты қауіп төндіретін діни радикализм, экстремизм, халықаралық терроризм, есірткі мен қару-жарақтың заңсыз айналымы, сепаратизм, заңсыз көші-қон және т. Б. Сияқты қауіптер, сын-қатерлер мен қауіптердің қайнар көзіне айналды (*Алешин, 2011*).

Орталық Азиялық қауіпсіздік жүйесін қалыптастыруға қатысты бүгінгі таңдағы атқарылып жатқан жұмыстарда ауған факторы ықпалының одан бетер арта түсуіне Ауғанстандағы биліктің талибтердің қолына өтуімен тікелей байланысты екені түсінікті. Батыс елдері мен НАТО әскерінің Ауғанстан аумағынан шығып кетуі мен Ауғанстандағы саяси биліктің «Талибан» ұйымының қолына өтуі жағдайдың өзгеруіне алып келді (*Stepanova, 2022*). Әсіресе бұл әлі де болса террористік ұйым қатарынан шығарылмаған талибтермен саяси-экономикалық қатынастарды орнатып, жандандыру мәселесі. Аймақ

елдерінің, әсіресе Ауғанстанмен тікелей шекараласатын мемлекеттер үшін талибтер қолына өткен ауған елінде гуманитарлық апаттың орын алуына жол бермеу аса маңызды болып отыр. Халықаралық есеп-шоттары бұғатталған талибтердің халықты ашықтырмауына көршілес мемлекеттердің аса мүдделі болатыны түсінікті жайт. 32 млн халқы бар Ауғанстанда гуманитарлық апат болса босқындар легі ең алдымен осы іргелес жатқан мемлекеттердің мазасын алары анық. Сол себептен де Орталық Азия мемлекеттері талибтермен ресми саяси қарым-қатынастар орнатпаса да сауда-экономикалық қатынастарды ілгерілетуде бірқатар жұмыстар атқарды. Оны соңғы бір жылдың көлемінде екіжақты сауда қатынастарының өскенінен анық байқауға болады. Бұл жағдай Орталық Азия елдерінің ортақ қауіпсіздік жүйесін қалыптастыруда ауған факторының ерекше орын алатындығын көрсетеді.

Орталық Азияның өңірлік қауіпсіздік жүйесін трансформациялау процесіне жаһандық және өңірлік факторлардың ықпалының геосаяси аспектісін зерделеу өңірдің әртүрлі ұзаққа созылған дағдарыстармен сипатталатын халықаралық ыдырау және әртүрлі әлемдік мүдделер қақтығысы дәуіріне кіргенін көрсетеді. Бүгінгі таңда осы саланың өзгеріп отыратын тәсілдері аясында қазіргі заманғы қауіпсіздік тұжырымдамаларының трансформациясы жүріп жатыр. Атап айтқанда, жаһандану процесінің халықаралық қауіпсіздік тұжырымдамаларының трансформациясына әсеріне ерекше назар аударылады.

Айта кету керек, Орталық Азия елдері жаһандық қайта форматтаудың бастапқы кезеңіне аяқ басуда және бұл процесс өңірлік қауіпсіздік жүйесін трансформациялауға әсер ететіні сөзсіз.

2022 жылғы 24 ақпанда Ресей Федерациясының Украинаға қарсы бастаған «Арнайы операциясы» қазіргі кездегі геосаяси ахуалды мүлдем өзгертіп жіберді. Ең алдымен, геосаяси тепе-теңдік өзгерді. Бұл батыс елдерінің Ресейге қарсы қолданып отырған саяси және экономикалық санкциялары және Украина мемлекетіне беріліп отырған экономикалық және әскери көмегі Украинаны тәуелсіз ел ретінде сақтап қалуға бағытталған. Бұл әлемдік деңгейде дағдарысқа айналып,

күрделі жағдай аймақтағы қауіпсіздік жүйесіне де әсер еткені сөзсіз. Сонымен қатар, әлемдегі геосаяси ахуалдың күрделенуі, ҰҚШҰ (ОДКБ) ұйымына мүше болып отырған елдерге де қолайсыз жағдай туындатуда. Себебі ұйымның жарғысына сәйкес Ресей тарапы Украинаға қарсы соғыста ұйымға мүше елдерден көмек сұрауға және қолдау көрсетуді талап етуге мүмкіндігі бар. Қазақстан тарапы Украинаның территориялық біртұтастығын мойындайтындығын, ал Донецк мен Луганск өңірлері заңды түрде Украина аумағы болып табылатындығын нақты білдірді (*Sharifili, 2022*). Бұл жағдай ҰҚШҰ шеңберінде құрылған қауіпсіздік жүйесінің өміршең болуына нұқсан келтіретін жайт екені анық.

Жоғарыда айтылғандай, осы тектес жағдай да Орталық Азия мемлекеттерінің алдында тұр. Қазіргі кезеңдегі Қырғыз-Тәжік шекарасындағы қақтығыстар аймақтың ішкі тұрақтылығына әсер етуде (*Berker, 2022*). Өңір елдерінің өзара шиеленісті жағдайда болуы аймақта тұтастай қауіпсіздік жүйесін қалыптастыруға кері әсерін тигізері айтпаса да түсінікті.

Ал Өзбекстанның автономиялық республикасы болып табылатын Қарақалпақстанда болған оқиғалар өңірде ішкі ауызбіршілік пен тұрақтылықты сақтаудың маңыздылығын көрсетіп отыр. Осыған байланысты, осы кезеңдегі мемлекет саясатындағы басым бағыттардың бірі конституциялық құрылысты, егемендікті, аумақтық тұтастықты қорғау, ұлт пен мемлекеттіліктің қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып отыр (*Murtazashvili, 2022*).

Орталық Азия мемлекеттерінің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету өңірлік қауіпсіздіктің көп деңгейлі жүйесін, өзінің ұлттық мүдделері тұрғысынан осы саладағы тиімді көпжақты ынтымақтастықты құру кезінде ғана мүмкін болады.

Сонымен қатар, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жаңа ғасырдың басында халықаралық саяси қарсы іс-қимыл және жаһандық стратегиялық тепе-теңдік орталығына айналған өңірдегі тұрақтылыққа мүдделі емес күштердің әрекеті жағдайында Орталық Азия елдері үшін ерекше маңызға ие болады. Ұлттық мемлекет пен оның мемлекеттілігін қорғау,

әсіресе аймақ пен әлемнің күнделікті шиеленісті геосаяси жағдайының қиын жағдайында, бәсекелестіктің күшеюі, алпауыт державалардың мүдделерінің қақтығысы және жаһандану процестерінің әсерінен осал болып, өмірлік маңызы артып келеді. Осы тұрғыдан алғанда, Орталық Азияның әрбір мемлекетінің басым бағыты мемлекет пен мемлекеттілікті қорғау, елдің қауіпсіздігін қамтамасыз ету, олардың қоғамында тұрақтылық пен тыныштықты сақтау болып табылады.

Орталық Азия мемлекеттерінің әрқайсысының өз шешілмеген мәселелері, атап айтқанда сыртқы және ішкі факторлардың әсерінен өзекті мәселелерге айналатын мемлекетаралық проблемалары бар. Тарихи, аумақтық және басқа факторларға байланысты аймақ елдерінің қарым-қатынасы өте қайшылықты. Бұл процестер ұлттық және аймақтық қауіпсіздік тұрғысынан қолайлы емес. Орталық Азия елдері ұлттық қауіпсіздік проблемаларын бірлескен күш-жігермен шешу қажеттілігіне тап болады. Өйткені бірде-бір ел қауіп-қатерге жалғыз төтеп бере алмайды (*Portnikov, 2022*).

Талқылау

Орталық Азия мемлекеттерінде өңірлік қауіпсіздіктің тиімді жүйесін қамтамасыз етудің басым бағыты сын-қатерлер мен қатерлерді уақтылы анықтау, олардың алдын алу және жолын кесу болып табылады.

Ауғанстанда болып жатқан оқиғаларды талдау елдегі жағдай күрделі болып қала береді және нашарлауға бейім деп айтуға негіз береді. Ауғанстанда Талибан қозғалысы билікті басып алғаннан бері елдің халықаралық изоляцияға түсіп, күрделі экономикалық қысымға ұшырап жатқанын көруге болады. Діни экстремизм мен терроризм қаупі, өткір қақтығыстар, этносаралық келіспеушіліктер, ел аумағындағы қарулы құрылымдарға қарсы күрес әлі аяқталған жоқ. Бұл ретте Ауғанстанның экономикалық қалпына келуі, заңсыз есірткі өндірісінің өсуі және ел ішінде есірткі тұтыну мәселелері, елде адам құқықтары мен діни бостандығын қамтамасыз ететін және инклюзивті үкіметті құру мәселесі шешілмеген күйінде қалып отыр (*Report of Center for Preventive Action, 2022*).

Халықаралық террористік және радикалды топтар Ауғанстаннан тұрақсыздықты экспорттау жөніндегі жоспарларын жасырмайды және диверсияны іргелес мемлекеттердің аумағына көшіруге тырысады. Діни радикализмнің таралуымен көптеген дәстүрлі емес діни бірлестіктердің, әсіресе экстремистік ұйымдардың жасырын қызметі бір уақытта күшейе түсті. Өңірдегі ахуалдың даму серпіні өңір елдерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесінде ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндіретін басқа да көптеген проблемалар бар екендігін көрсетеді (*Report of International Crisis Group, 2022*). Осы күрделі мәселелерге жауап ретінде аймақ елдері тарапынан жасалып жатқан әрекеттер Орталық Азиялық аймақтық қауіпсіздік жүйесінің трансформациялану процесінде екенін нақты көрсетеді.

Жоғарыда аталған күрделі сұрақтардың жауабын табу үшін өңір елдері мемлекетаралық бірлестіктердің - Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының, Ресеймен және Қытаймен экономикалық және саяси ынтымақтастықты нығайтуға, сондай-ақ АҚШ, ЕО және НАТО-мен сындарлы өзара іс-қимылды жолға қоюға бағытталған ұжымдық қауіпсіздік шартын ұйымдастырудың жұмысына белсенді қатысады. Бұл ретте Орталық Азия елдерінің басшылығы негізгі мүдделер қауымдастығының басымдығына, қазіргі проблемаларды шешуге өзара тиімді және өзара қолайлы тәсілдерге қол жеткізу қажеттілігіне негізделеді. ҰҚШҰ ерекшелігін ескере отырып, ондағы ынтымақтастықтың басым бағыттары халықаралық терроризмге, экстремизмге, заңсыз көші-қонға, есірткінің заңсыз айналымына қарсы күресте күш-жігерді шоғырландыру, табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардың алдын алу және оларды жою, әскери-техникалық ынтымақтастық және әскери кадрларды даярлау саласында қол жеткізілген уағдаластықтарды одан әрі дамыту және практикалық іске асыру болып табылады (*Schmitz, 2022*).

Орталық Азия үшін қауіпсіздікті қамтамасыз етудің қазіргі жағдайында ішкі терроризмге және діни экстремизмге қарсы күрес, ресурстарды (әсіресе су ресурстарын) басқару, Ауғанстанның дағдарыстық жағдайының өңірге теріс әсеріне қарсы іс-қимыл, әсіресе қауіпсіздік

мәселелері бойынша өңір елдерінің ұлттық мүдделерін теңестіру сияқты бірқатар мәселелер бойынша мемлекетаралық ынтымақтастықты кеңейту басымдық беретін басты сұрақтар. Аймақтың басқа елдерінің қауіпсіздігіне қауіп төндіретін ішкі қақтығыстардың жолын кесу және болдырмау шетелдік әскери араласуға қарсы тұрудағы маңызды факторы болып табылады.

Ауғанстан аумағында "Талибан" қозғалысынан басқа түрлі радикалды террористік топтар жұмыс істейді. Талибан билігі кезінде олар Ауғанстанда баспана тауып, өздерінің жаттығу базалары мен содырларды даярлау орталықтары болды. Бүгінде олардың Пәкістан аумағында өз лагерлері бар және оларды қаржыландыруды үлкен қаржылық ресурстарға ие күштер жүзеге асырады. Өз мақсаттары үшін олар аймақтағы қақтығыстарды кеңейтуге тырысады. Радикалды террористік топтар Ауғанстан мен Пәкістанның ауылдық жерлерінде белсенді жұмыс істей отырып, олар осы елдерде болып жатқан террористік актілердің көпшілігіне қатысуда (Кари, 2022).

Қауіптер мен сын-қатерлердің таралуы аймақта тұрақты және ұзақ мерзімді сипатқа ие болды. Мұның себептері, бір жағынан, реформалаудың саяси процесінің аяқталмауы және аймақ елдеріндегі күрделі әлеуметтік-экономикалық жағдайы, ал екінші жағынан, саяси тұрақсыздық аймақтары Ауғанстанмен, Пәкістанмен, Таяу және Орта Шығыс елдерімен географиялық көршілес болуы.

Сонымен қатар, Орталық Азия аймағы басқа елдерге қауіп-қатер транзиті аймағына айналуға болады. Бұл жағдайда әрбір жекелеген елде, ең алдымен бәсекеге қабілетті экономика, белсенді әлеуметтік саясат құру, уақтылы саяси реформалар жүргізу, қоғамдық келісімді, этносаралық және конфессияаралық бейбітшілікті нығайту арқылы қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету мәселесі үлкен маңызға ие болады. Сонымен қатар, өңір елдері қазіргі заманғы қауіп-қатерлерге тиімді қарсы тұру мақсатында екіжақты ғана емес, өңірлік және халықаралық деңгейлерде де күш-жігерді үйлестіруі қажет (Леонард, 2022).

Деструктивті күштер тұрақсыздық пен қақтығыс аймақтарын кеңейтуге ниетті.

Аймақтың ықпалды мемлекеттері Пәкістан, Түркия және Иран ортақ тарихи негіздерге байланысты Ауғанстанмен тығыз байланысты және елдегі оқиғалардың дамуына айтарлықтай әсер етеді. Өңірлік мемлекеттер Ауғанстан аумағында трансұлттық сипаттағы террористік ұйымдардың қызметін жандандырудан үнемі қорқады.

Сонымен қатар Қытай Ауғанстан аумағында, әсіресе солтүстік аудандарда ислам радикалдары көпірінің құрылуы көптеген мұсылмандар тұратын Қытайдың Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданындағы жағдайдың тұрақсыздығына ықпал етуі мүмкін деп сескенеді. Қазіргі уақытта ауған және шетелдік радикалды бірлестіктер трансшекаралық террористік топтар құрып, Ауғанстан аумағынан үгіт-насихат жұмыстарын бастағаны туралы көптеген ақпараттар таралуда (Bayar, 2022). Бұл тек Орталық Азия аймақ мемлекеттерін ғана емес, аталмыш аймақпен іргелес жатқан Қытай тәрізді алпауыт мемлекеттің де ұлттық қауіпсіздік мүддесіне қарсы келер сын-қатер екені анық. Осы жағдайда Қытайдың да өңірлік қауіпсіздік жүйесінің қалыптасуына өз ықпалын тигізері түсінікті.

Орталық Азия аймақтық әлемдік державалар үшін геостратегиялық маңызға ие. Өңір мемлекеттері орнықты даму аймағын қалыптастыру, аймақтық тұтастық пен тәуелсіздікті сақтау, өздерінің ұлттық мүдделерін қорғау үшін өз күштерін шоғырландыруға ұмтылады. Осыған байланысты олар ұлттық қауіпсіздік тұжырымдамасын әзірлеп, әскери доктриналарын жаңа сын-тегеуріндерді ескере отырып қайта қабылдады. Содай-ақ өздерінің ұлттық қауіпсіздік жүйелерін қайта нақтылау шараларын жасауда.

Өңірдің әрбір мемлекеті үшін ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету күрделі міндет болып табылады және оны шешу үшін қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесін қалыптастыру және кешенді тәсіл, тиімді әскери-саяси қатынастар қажет. Орталық Азия елдерінің мемлекеттік тәуелсіздік тәжірибесі пәрменді және кеңейтілген өңірлік ынтымақтастықты құрудың тұрақты талпыныстарын айғақтайды. Интеграциялық процестер посткеңестік кеңістіктің тәуелсіз республикаларында ұлттық мемлекеттіліктің қалыптасуы аясында жүреді. Бұл ретте өңір елдері ұлттық мүдделерді ескере отырып, тең

құқылы, өзара тиімді әріптестікке ұмтылуға тиіс.

Терең ғылыми-теориялық негіздемесіз, өзінің ұлттық қауіпсіздік жүйесін құрмай және оны көрші елдердің осындай жүйелерімен үйлестірмей, Орталық Азияның тиімді бірыңғай қауіпсіздік жүйесін қалыптастыру мүмкін емес. Көршілердің мүдделерін ескермей, өз қауіпсіздігін нығайту өңірдегі тұрақтылық деңгейін төмендетеді (Хасанов, 2022). Өңірдегі жекелеген мемлекеттердің интеграциясының бірыңғай үйлестірілген бағытының болмауы, өңірлік көшбасшылықтың амбициясы, сондай-ақ бәсекелестік пен бәсекелестік біз талдап отырған проблеманы шешуде белгілі бір проблема туғызады.

Қорытынды

Орталық Азиядағы өңірлік қауіпсіздік жүйесін трансформациялаудың жай-күйі мен перспективаларын зерттеу бірқатар жаһандық және өңірлік факторлар Орталық Азиядағы өңірлік қауіпсіздік жүйесін трансформациялау процесіне тікелей әсер етеді деген қорытынды шығаруға болады. Аймақтық қауіпсіздікті орнықты қамтамасыз ету мәселелері әлемнің көптеген аймақтарындағы түрлі қақтығыстардың барысына тікелей байланысты.

Белгілі болғандай, аймақтық процестердің динамикасына сырттан жобаланған әртүрлі факторлар және жетекші әлемдік державалардың саясаты айтарлықтай әсер етеді. Қазіргі жағдайда аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді шешу қазіргі кезеңде де, жақын болашақта да аймақтағы

геосаяси жағдайға әсер ететін іргелі факторларды жан-жақты бағалаусыз мүмкін емес. Орталық Азияның географиялық орналасуы-әлемдік державалардың назарын аударатын маңызды геосаяси кеңістік. Тиісінше, оның аймақтық қауіпсіздігін қамтамасыз ету келесі факторларды ескеруге байланысты:

- осы аймақтағы әлемнің жетекші елдерінің геосаяси мүдделері;

- аймақтағы діни-экстремистік қозғалыстар мен террористік топтардың белсенділігі, Орталық Азиядағы әлеуметтік-саяси ахуалдың трансформациясы;

- қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі өңірлік кооперацияға мемлекеттердің мүдделерінің болмауы;

- Орталық Азия елдерінің әртүрлі геосаяси және сыртқы саяси бағдарлары;

- ОА өңірі елдері арасындағы шешілмеген аумақтық даулар;

- Ауғанстандағы жалғасып жатқан әскери-саяси қақтығыс.

Жоғарыда аталған факторлардың барлығы Орталық Азия елдеріндегі трансформациялық процестерге айтарлықтай әсер етеді. Алайда, ең маңызды сыртқы фактор «Ауған дағдарысы» болып қала береді. Жаһандану жағдайында Орталық Азия мемлекеттерінде түбегейлі жаңа геосаяси жағдай қалыптасты. Ол аумақтық тұтастық пен тәуелсіздікті сақтау және нығайту, саяси тұрақтылыққа қол жеткізу, жаһандық даму процестеріне белсенді қосу арқылы тиімді экономиканы дамыту мәселелерімен байланысты жаңа міндеттер қоюды талап етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Andrea S. (2022). SCO Summit in Samarkand: Alliance Politics in the Eurasian Region. <<https://www.swp-berlin.org/en/publication/sco-summit-in-samarkand-alliance-politics-in-the-eurasian-region>> қаралған күні: 16.11.2022.
2. Bayar E. (2022). China's Foreign Policy Towards Afghanistan. <<https://www.ankasam.org/chinas-foreign-policy-towards-afghanistan/?lang=en>> қаралған күні: 16.11.2022.
3. Berker M. & Abdulkarimov B. (2022). Border disputes of Central Asian countries inherited from Soviets. <<https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/border-disputes-of-central-asian-countries-inherited-from-soviets/2687809>> қаралған күні: 16.11.2022.
4. Murtazashvili J.B. (2022). Uzbekistan's Unrest, Explained. Violent protests over proposed changes to its status have swept the autonomous region of Karakalpakstan. <<https://foreignpolicy.com/2022/07/06/uzbekistan-protests-violence-karakalpakstan-nukus-constitution/>> қаралған күні: 16.11.2022.
5. Portnikov V. (2022). Central Asia's Reliance on Russia Has Made It Vulnerable to Conflict. Central Asia's traditional reliance on Russian security is waning. <<https://visegradinsight.eu/russia-central-asia-conflict-china/>> қаралған күні: 16.11.2022.

6. Stepanova E. (2022). Russia, Central Asia and Non-traditional Security Threats from Afghanistan following the US Withdrawal, *Global Policy*, Vol 13, Issue 1, 138-145. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.13058>
7. Sharifili Y., Kao C., Derbishove B. (2022). Russia's War in Ukraine and Its Impact on Central Asia. <<https://thedi diplomat.com/2022/10/russias-war-in-ukraine-and-its-impact-on-central-asia/>> қаралған күні: 16.11.2022.
8. Report of Center for Preventive Action (19.10.2022). Instability in Afghanistan. <<https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/war-afghanistan>> қаралған күні: 16.11.2022.
9. Report of International Crisis Group (2022). Afghanistan's Security Challenges under the Taliban. <<https://www.crisisgroup.org/asia/south-asia/afghanistan/afghanistans-security-challenges-under-taliban>> қаралған күні: 16.11.2022.
10. Алешин Ю.Н. (2011). Региональные угрозы национальной безопасности государств. Бишкек: Центральной Азии // Вопросы истории Кыргызстана, №1, с 132-146.
11. Анарбеков А.Б. (2009). Политическая безопасность как стержневой элемент обеспечения национальной безопасности молодого Кыргызстана. Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4: История. Регионоведения. Международные отношения, №1, с 61- 68.
12. Демин И.В. (2009). Сущность и содержание понятий «безопасность», «общественная безопасность» и «национальная безопасность». Вестник Екатеринбургского института, №1, с 29-30.
13. Кателевский А.И. (2005). Сущностное содержание международной региональной безопасности в системе всеобщей безопасности. Вестник Пятигорского государственного лингвистического университет, №3-4, с 108-112.
14. Коровой Е.А. (2007). Политическая стабильность и национальная безопасность. Вестник Забайкальского государственного университета, - №3, с 79-85.
15. Крупник П.А., Рукинов В.А. (2009). Политическая безопасность как система снижения конфликтного потенциала гражданского общества. Наука о человеке: гуманитарные исследования, №4, с 32-43.
16. Куанышбек К. (31.07.2022). Афганистан близок, «Талибан» далёк. Как Центральная Азия выстраивает отношения с южным соседом? <<https://rus.azattyq.org/a/central-asia-and-afghanistan-under-taliban-rule-relations/31966797.html>> қаралған күні: 16.11.2022.
17. Леонард П. (2022). Союз стран Центральной Азии пока откладывается: их лидеры не пришли к консенсусу. <<https://russian.eurasianet.org/>> қаралған күні: 16.11.2022.
18. Серебрянников В.В. (1997). Политическая безопасность. Свободная мысль, №1, с 19.
19. Хасанов У. (2022). Афганистан как фактор безопасности. <<https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/afganistan-kak-faktor-bezopasnosti/>> қаралған күні: 16.11.2022.

REFERENCES

1. Andrea S. (2022). SCO Summit in Samarkand: Alliance Politics in the Eurasian Region. <<https://www.swp-berlin.org/en/publication/sco-summit-in-samarkand-alliance-politics-in-the-eurasian-region>> қаралған күні: 16.11.2022.
2. Bayar E. (2022). China's Foreign Policy Towards Afghanistan. <<https://www.ankasam.org/chinas-foreign-policy-towards-afghanistan/?lang=en>> қаралған күні: 16.11.2022.
3. Berker M. & Abdulkirimov B. (2022). Border disputes of Central Asian countries inherited from Soviets. <<https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/border-disputes-of-central-asian-countries-inherited-from-soviets/2687809>> қаралған күні: 16.11.2022.
4. Murtazashvili J.B. (2022). Uzbekistan's Unrest, Explained. Violent protests over proposed changes to its status have swept the autonomous region of Karakalpakstan. <<https://foreignpolicy.com/2022/07/06/uzbekistan-protests-violence-karakalpakstan-nukus-constitution/>> қаралған күні: 16.11.2022.
5. Portnikov V. (2022). Central Asia's Reliance on Russia Has Made It Vulnerable to Conflict. Central Asia's traditional reliance on Russian security is waning. <<https://visegradinsight.eu/russia-central-asia-conflict-china/>> қаралған күні: 16.11.2022.
6. Stepanova E. (2022). Russia, Central Asia and Non-traditional Security Threats from Afghanistan following the US Withdrawal, *Global Policy*, Vol 13, Issue 1, 138-145. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.13058>
7. Sharifili Y., Kao C., Derbishove B. (2022). Russia's War in Ukraine and Its Impact on Central Asia. <<https://thedi diplomat.com/2022/10/russias-war-in-ukraine-and-its-impact-on-central-asia/>> қаралған күні: 16.11.2022.
8. Report of Center for Preventive Action (19.10.2022). Instability in Afghanistan. <<https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/war-afghanistan>> қаралған күні: 16.11.2022.

9. Report of International Crisis Group (2022). Afghanistan's Security Challenges under the Taliban. <<https://www.crisisgroup.org/asia/south-asia/afghanistan/afghanistans-security-challenges-under-taliban>> қаралған күні: 16.11.2022.
10. Aleshin Ju.N. (2011). Regional'nye ugrozy nacional'noj bezopasnosti gosudarstv. Bishkek: Central'noj Azii // Voprosy istorii Kyrgyzstana, №1, s 132-146.
11. Anarbekov A.B. (2009). Politicheskaja bezopasnost' kak sterzhnevoj jelement obespechenie nacional'noj bezopasnosti molodogo Kyrgyzstana. Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija 4: Istorija. Regionovedeniya. Mezhdunarodnye otnosheniya, №1, s 61- 68.
12. Demin I.V. (2009). Sushhnost' i sodержanie ponjatij «bezopasnost'», «obshhestvennaja bezopasnost'» i «nacional'naja bezopasnost'». Vestnik Ekaterininskogo instituta, №1, s 29-30.
13. Katelevskij A.I. (2005). Sushhnostnoe sodержanie mezhdunarodnoj regional'noj bezopasnosti v sisteme vseobshhej bezopasnosti. Vestnik Pjatigorskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universitet, №3-4, s 108-112.
14. Korovaj E.A. (2007). Politicheskaja stabil'nost' i nacional'naja bezopasnost'. Vestnik Zabajkal'skogo gosudarstvennogo universiteta, - №3, s 79-85.
15. Krupnik P.A., Rukinov V.A. (2009). Politicheskaja bezopasnost' kak sistema snizheniya konfliktного potenciala grazhdanskogo obshhestva. Nauka o cheloveke: gumanitarnye issledovaniya, №4, s 32-43.
16. Kuanyshbek Kari (2022). Afganistan blizok, «Taliban» daljok. Kak Central'naja Azija vystraivaet otnosheniya s juzhnym sosedom? <<https://rus.azattyq.org/a/central-asia-and-afghanistan-under-taliban-rule-relations/31966797.html>> Accessed 16.11.2022.
17. Leonard P. (2022). Sojuz stran Central'noj Azii пока otkladyvaetsja: ih lidery ne prishli k konsensusu. <<https://russian.eurasianet.org/>> Accessed 16.11.2022.
18. Serebrjannikov V.V. (1997). Politicheskaja bezopasnost'. Svobodnaja mysl', №1, s 19.
19. Hasanov U. (2022). Afganistan kak faktor bezopasnosti. <<https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/afganistan-kak-faktor-bezopasnosti/>> Accessed 16.11.2022.

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ БЕЗОПАСНОСТИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Кайрат АБУОВ, докторант Института дипломатии Академии государственного управления при Президенте РК, Астана, Казахстан, abuov1980@mail.ru

Айболат ДАЛЕЛХАН, доктор PhD, и.о. доцента кафедры международных отношений ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, dalelkhan@gmail.com

Камилла ШЕРЬЯЗДАНОВА, доктор PhD, ведущий научный сотрудник Сектора анализа государственной политики Института прикладных исследований Академии государственного управления при Президенте РК, Астана, Казахстан, kamilla_sheryazdanova@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5419-1138>

CONTEMPORARY SECURITY ISSUES IN CENTRAL ASIA AND WAYS TO SOLVE THEM

Kairat ABUOV, doctoral student of the Institute of Diplomacy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan, abuov1980@mail.ru

Aibolat DALELKHAN, PhD, acting Associate Professor of the Department of International Relations of the L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan, dalelkhan@gmail.com

Kamilla SHERYAZDANOVA, PhD, Leading Researcher of the Sector for Public Policy Analysis of the Institute of Applied Research of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan, kamilla_sheryazdanova@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5419-1138>